

Токар П. Т.<https://orcid.org/0009-0008-8111-7142>

Головне управління Національної поліції в Харківській області

КРИМІНОГЕННІ РИЗИКИ ВІДНОВЛЕННЯ ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ: РЕГІОНАЛЬНИЙ КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

У статті досліджено криміногенні ризики, що виникають у процесі відновлення деокупованих територій. Регіональний вимір проблеми розкрито на матеріалах Харківської області, де деокупація, розмінування, повернення населення, відновлення житла, критичної інфраструктури та місцевого управління відбуваються за умов тривалої воєнної загрози. Метою дослідження є формування регіональної моделі криміногенних ризиків відновлення та обґрунтування засобів їх раннього виявлення і мінімізації. Доведено, що відновлення не є лише технічним або господарським процесом: концентрація ресурсів, прискорення управлінських рішень, пошкодження реєстрів, дефіцит кадрів, мінне забруднення, незаконний обіг зброї, соціальна вразливість і травматизація населення створюють умови для корупційних, майнових, насильницьких, експлуатаційних та інформаційних кримінальних практик. Запропоновано розуміти криміногенні ризики відновлення як територіально й часово зумовлену імовірність виникнення, поширення або посилення кримінально протиправних практик у процесі повернення населення, майна, публічної влади, послуг та інфраструктури. Виокремлено ресурсно-корупційні, майнові, безпекові, соціально-віктимологічні, інституційні та інформаційно-ідентифікаційні ризики. Обґрунтовано, що для Харківської області важливо застосовувати диференційовану модель: у прикордонних громадах пріоритетними є захист покинутого майна, евакуація, розмінування і контроль доступу; у деокупованих районних центрах – відновлення реєстрів, перевірка прав на майно, контроль підрядників і гуманітарних потоків; у громадах масового прийому переміщених осіб – житлові, трудові та віктимологічні ризики. Запропоновано кримінологічний паспорт відновлення громади, кримінологічну експертизу проєктів, ризик-орієнтований контроль, поєднання державного, муніципального і громадського моніторингу, а також міжвідомчу координацію на основі карти ризиків.

Ключові слова: деокуповані території, відновлення, криміногенний ризик, регіональна криминологія, Харківська область, корупція, незаконний обіг зброї, віктимізація, публічна безпека, запобігання злочинності.

Постановка проблеми. Деокупація припиняє незаконний контроль над територією, однак не усуває автоматично його криміногенні наслідки. Повернення державної влади відбувається там, де поєднуються руйнування, мінна небезпека, незаконний обіг зброї, переміщення населення, дефіцит публічних послуг, пошкодження документів і реєстрів, конфлікти щодо майна та недовіра до інституцій. Тому відновлення є не лише інфраструктурним, а й кримінологічно значущим процесом.

Ключова складність полягає у накладанні стабілізації безпекової ситуації, реінтеграції населення та реалізації відновлювальних проєктів. Непроведена інвентаризація майна полегшує незаконне заволодіння ним; кадровий дефіцит

послаблює контроль закупівель; зруйноване житло підвищує залежність людини від компенсації; непрозора черговість відновлення породжує конфлікти. Харківська область є показовим об'єктом аналізу, оскільки її деокуповані громади відновлюються за умов близькості до кордону, повторних обстрілів і нерівномірного повернення населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою регіонального виміру є праці А. М. Бабенка щодо територіальних відмінностей злочинності [1, с. 112–114] та підхід О. М. Бандурки й О. М. Литвинова до злочинності як складної соціальної реальності [2, с. 8–10]. Для деокупованих територій це важливо, бо статистика залежить від доступності території, можли-

вості повідомити про подію та спроможності правоохоронних органів.

Ю. В. Орлов пов'язує кримінологічний аналіз війни з трансформацією соціальних інститутів і ризиками відновлення влади [3, с. 24–26], а Б. Г. Луценко наголошує на впливі збройної агресії на структуру злочинності [4, с. 149–150]. О. І. Наливайко обґрунтовує модель відновлення публічної безпеки через координацію органів, сумісність реєстрів, фіксацію шкоди, контроль обігу зброї та участь громад [5, с. 401–404].

У підручнику з кримінології злочинність на деокупованих територіях розглядається як окремий предмет аналізу [6, с. 411–413]. С. І. Драп'ятий акцентує на прогнозуванні поширення зброї, насильницьких практик і соціальної дезорганізації [7, с. 114–116], а А. В. Носач – на поєднанні кримінологічних заходів із захистом суверенітету [8, с. 254–256]. Водночас недостатньо розробленою залишається модель, яка пов'язує етапи відновлення з кримінальними можливостями, територіальними індикаторами та адресними запобіжниками.

Постановка завдання. Метою нашої статті є формування регіональної моделі криміногенних ризиків відновлення деокупованих територій та системи їх раннього виявлення і мінімізації на прикладі Харківської області.

Виклад основного матеріалу дослідження. Криміногенний ризик відновлення не є тотожним уже вчиненому кримінальному правопорушенню. Він означає імовірність реалізації кримінальної можливості за наявності певної сукупності умов. Тому слід розрізняти загальний безпековий ризик, пов'язаний з обстрілами, техногенними аваріями чи мінною небезпекою, і криміногенний ризик, що створює умови для протиправної поведінки, її приховування або віктимізації.

Криміногенні ризики відновлення деокупованої території – це територіально й часово зумовлена імовірність виникнення, поширення або посилення кримінально протиправних практик у процесі повернення населення, майна, публічної влади, послуг та інфраструктури внаслідок поєднання воєнних руйнувань, інституційної недостатності, концентрації ресурсів, соціальної вразливості й ослаблення контролю. Його зміст не вичерпується переліком можливих злочинів: він охоплює зв'язок між територією, фазою відновлення, станом інституцій, доступністю ресурсів і вразливістю населення. Саме тому однаковий відновлювальний захід може мати різний криміногенний ефект у великому місті, прикордонній

громаді та населеному пункті, який тривалий час перебував в окупації.

Фазовість цих ризиків проявляється так: під час первинної стабілізації домінують незаконне зберігання зброї, мародерство й незаконний доступ до майна; під час масового фінансування – корупційні та закупівельні ризики; під час повернення населення – житлові, трудові, сімейно-побутові й віктимологічні загрози. Відновлення змінює структуру можливостей, бо швидкість витрачання коштів часто випереджає спроможність контролю.

Регіональні умови Харківської області визначаються близькістю до кордону з державою-агресором, збереженням воєнної загрози, масштабом руйнувань, різною тривалістю окупації громад, кількістю переміщених осіб, мінним забрудненням і поєднанням міських, промислових та сільських територій. Єдиний порядок контролю не компенсує різну кадрову, реєстраційну й технічну спроможність громад. Управлінське значення цієї нерівномірності полягає в тому, що показником ризику має бути не лише розмір фінансування, а співвідношення обсягу відновлення з кадровою, реєстраційною, технічною та комунікаційною спроможністю конкретної громади.

За цими ознаками можна виокремити три типи ситуацій: 1) прикордонні громади з постійною загрозою обстрілів і евакуації; 2) деокуповані районні центри та транспортні вузли, де концентруються підрядники й матеріальні потоки; 3) громади масового прийому внутрішньо переміщених осіб, у яких посилюються житлові, трудові та віктимологічні ризики.

Ресурсно-корупційні ризики пов'язані з концентрацією бюджетних, донорських і гуманітарних ресурсів: завищенням вартості робіт, змовою підрядників, оплатою невиконаних робіт і спотворенням пріоритетів відновлення.

Майнові ризики формуються навколо житла, землі, покинутого майна, компенсацій і реєстраційних процедур. Закон про компенсацію за пошкоджене та знищене майно встановлює правову рамку відшкодування [9], але у деокупованих громадах доказування права ускладнюється втратою документів, пошкодженням архівів, відсутністю власника або конфліктом між претендентами.

Безпекові ризики охоплюють незаконний обіг зброї, боєприпасів, вибухонебезпечних предметів і мінне забруднення. Воєнний період актуалізує кримінологічні застереження щодо поширення цивільної зброї [10, с. 101–105].

Соціально-віктимологічні ризики виникають через травму, втрату житла і доходу, безробіття, сімейне роз'єднання та залежність від допомоги. Найуразливішими є самотні літні люди, особи з інвалідністю, діти, постраждалі від насильства, люди без документів, переміщені особи та сім'ї зниклих безвісти. Розрив соціальних зв'язків послаблює згуртованість спільноти [11, с. 62–64].

Інституційні ризики зумовлені кадровими втратами, перевантаженням органів влади, несумісністю даних, втратою архівів і конфліктом між швидкістю та законністю рішення. Інформаційно-ідентифікаційні ризики охоплюють фішингові схеми під виглядом компенсацій, незаконне використання персональних даних, дезінформацію про евакуацію чи виплати та стигматизацію осіб, які проживали в окупації. У таких умовах автоматичне перенесення підозри на всю спільноту руйнує співпрацю з правоохоронними органами і може стимулювати приховування інформації. Тому офіційна комунікація має поєднувати швидкість, перевіреність даних, індивідуалізацію юридичної відповідальності та захист персональної інформації (Див. Таблицю 1).

Матриця демонструє, що один чинник може належати до кількох груп. Відсутність реєстрових даних одночасно створює майновий, корупційний та інституційний ризик, тому запобігання має будуватися як спільний ризик-орієнтований контур управління.

Першим елементом регіональної системи раннього виявлення та мінімізації ризиків має бути криминологічний паспорт відновлення гро-

мади. Він поєднує дані про руйнування, фактичну чисельність населення, переміщення, стан реєстрів, мінне забруднення, обіг зброї, кадрову спроможність, закупівлі, звернення потерпілих і локальні конфлікти. Його превентивна цінність виникає лише за умови регулярного оновлення індикаторів відповідно до фази відновлення та використання цих даних під час визначення пріоритетів фінансування і контролю.

Другим елементом є криминологічна експертиза відновлювального проєкту до ухвалення рішення про фінансування. Її предметом має бути не лише формальна законність закупівлі чи наявність кошторису, а й можливий вплив проєкту на локальне криминогенне середовище. Зокрема, доцільно оцінювати, чи не створює об'єкт додаткових умов для незаконного доступу до майна, непрозорого розподілу допомоги, конфліктів між групами населення, тіншового посередництва або використання персональних даних поза визначеною метою.

Третім елементом є ризик-орієнтований контроль, який має застосовуватися не однаково до всіх відновлювальних заходів, а залежно від рівня криминогенної уразливості конкретного об'єкта чи процедури. Поглибленої уваги потребують проєкти з неконкурентними процедурами, повторною зміною кошторису, новоствореним підрядником, значним авансом, відсутністю незалежного технічного нагляду або реалізацією на території з пошкодженими реєстрами. Екосистема DREAM створює основу для простежуваності проєкту за умови повного і своєчасного внесення даних [12].

Таблиця 1

Матриця криминогенних ризиків відновлення деокупованих територій

Група ризику	Детермінанти та прояви	Індикатори	Запобіжники
Ресурсно-корупційна	Концентрація коштів; завищення вартості, змова.	Один учасник, додаткові угоди, зростання кошторису.	Відкритий цикл проєкту, перевірка бенефіціарів, аудит.
Майнова	Пошкодження реєстрів; підроблення, подвійна компенсація.	Суперечливі заяви, зміна даних, повторне включення.	Інвентаризація, геоприв'язка, перевірка, оскарження.
Безпекова	Зброя, боєприпаси, мінне забруднення; незаконний збут.	Знахідки під час робіт, травмування.	Обстеження ділянки, облік, контроль доступу, декларування.
Соціально-віктимологічна	Втрата житла і доходу; шахрайство, експлуатація.	Посередники, утримання документів, повторні звернення.	Мобільні групи, правнича допомога, супровід.
Інституційна	Кадровий дефіцит, втрата архівів; зловживання.	Ручне дублювання, розрив між рішенням і перевіркою.	Сумісні реєстри, розмежування повноважень, контроль.
Інформаційно-ідентифікаційна	Вакуум інформації, витік даних; фішинг, стигматизація.	Неофіційний збір даних, групові звинувачення.	Офіційний канал, мінімізація даних, кризова комунікація.

Спільним робочим механізмом для цих елементів є система індикаторів криміногенної напруги. До них можна віднести різке зростання звернень щодо компенсацій без зрозумілої динаміки їх розгляду, появу неформальних посередників у процедурах відновлення документів чи житла, концентрацію підрядів у вузького кола суб'єктів, повторні зміни кошторисів, масові скарги на черговість відновлення, збільшення повідомлень про втрату документів або доступ сторонніх осіб до персональних даних. Такі сигнали не доводять правопорушення, але мають запускати перевірку управлінської уразливості.

Алгоритм реагування повинен мати послідовний характер: фіксація індикатора, перевірка його за кількома джерелами, попереднє визначення рівня ризику та вибір заходу. Для низького рівня достатнім є спостереження; для підвищеного – адресна перевірка процедури, підрядника або реєстрової інформації; для критичного – залучення правоохоронних, контрольних чи соціальних служб. Після завершення проєкту дані паспорта, експертизи та контролю мають зіставлятися зі скаргами, результатами аудитів, динамікою повідомлень про правопорушення та оцінкою безпеки жителями.

Четвертим елементом є поєднання державного, муніципального і громадського контролю: відкритих даних, громадського моніторингу, захищеного каналу викривача, професійного технічного контролю та аудиту.

П'ятим елементом є віктимологічна спрямованість: оцінювати потрібно не лише кількість зданих об'єктів, а й доступ постраждалих до житла, документів, правничої та психологічної допомоги.

Шостим елементом є міжвідомча координація обласної військової адміністрації, місцевого самоврядування, поліції, прокуратури, ДСНС, органів соціального захисту, аудиту й антикорупційної інфраструктури.

Для Харківської області доцільна диференційована модель: у прикордонних громадах – захист покинутого майна, евакуація, облік населення, розмінування й контроль доступу; у деокупованих районних центрах – відновлення реєстрів,

перевірка прав на майно, контроль підрядників і гуманітарних потоків; у громадах масового прийому переміщених осіб – житлові, трудові та віктимологічні ризики.

Ранніми індикаторами можуть бути повторне коригування кошторису, зростання частки прямих договорів, концентрація контрактів у пов'язаних компаній, розрив між фізичною готовністю і оплатою, хвиля скарг на компенсації, зростання повідомлень про втрату документів, невідповідність між кількістю повернутих жителів і навантаженням на послуги, збільшення знахідок зброї та вибухонебезпечних предметів. Кожен індикатор окремо не доводить наявності кримінального правопорушення, однак їх поєднання показує зміну криміногенної ситуації. Після завершення проєкту необхідно порівнювати прогнозовані ризики з фактичними подіями, скаргами, результатами аудитів і змінами у відчутті безпеки.

Висновки. Відновлення деокупованих територій є кримінологічно значущим процесом, оскільки концентрація ресурсів, прискорення процедур, соціальна вразливість та інституційні розриви створюють нові кримінальні можливості. Регіональний вимір визначається тривалістю окупації, характером руйнувань, безпековою ситуацією, поверненням населення і спроможністю громади. Для Харківської області пріоритетними є ресурсно-корупційні, майнові, безпекові, соціально-віктимологічні, інституційні та інформаційно-ідентифікаційні ризики. Ефективна профілактика потребує раннього виявлення криміногенних індикаторів, а оптимальною є модель, що поєднує кримінологічний паспорт громади, експертизу проєктів, ризик-орієнтований контроль, віктимологічний супровід, відкриті дані та міжвідомчу координацію. Перспективним напрямом подальших досліджень є методика кількісної оцінки таких ризиків для різних типів деокупованих громад. Такий підхід дозволяє не протиставляти швидкість відновлення законності, а узгоджувати їх через попереднє виявлення найбільш уразливих точок. Для подальшої практики важливими є уніфіковані стандарти даних, зрозумілі канали скарг, захист викривачів і перенесення успішних рішень між однотипними громадами.

Список літератури:

1. Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір : монографія. Одеса : ОДУВС, 2014. 416 с. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2019/02/babenko_monografiya_2.pdf (дата звернення: 22.06.2026).

2. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Злочинність як об'єкт феноменологічного аналізу. Право і безпека. 2015. № 3 (58). С. 6–10. URL: <https://pb.univd.edu.ua/index.php/PB/article/view/107> (дата звернення: 22.06.2026).
3. Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. 252 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/entities/publication/0f42a5da-09e6-48d0-bf93-4341d2b5e98b> (дата звернення: 22.06.2026).
4. Луценко Б. Г. Кримінологічна складова під час деокупації тимчасово окупованої території України. Злочинність і протидія їй в умовах війни: глобальний, регіональний та національний виміри : зб. доп. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 12 квіт. 2023 р.). Харків : ХНУВС, 2023. С. 148–151. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/39294e7c-afad-40b2-b876-63e2e9bfc767> (дата звернення: 22.06.2026).
5. Наливайко О. І. Публічна безпека у процесах реінтеграції деокупованих територій: правові інструменти відновлення правопорядку та довіри. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 6, ч. 2. С. 400–405. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.2.65> (дата звернення: 22.06.2026).
6. Кримінологія : підручник / О. М. Бандурка, І. О. Бандурка, Ю. В. Орлов та ін. Харків : ХНУВС, 2026. 482 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4aaad3b3-5ba2-4857-a60a-42cbc45f0430/content> (дата звернення: 23.06.2026).
7. Драп'ятий С. І. Протидія злочинності у післявоєнний період: актуальні виклики та перспективи. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2022. № 1. С. 112–120. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9706a433-f2b4-4d78-a762-2e89ec224cc1/content> (дата звернення: 23.06.2026).
8. Носач А. В. Кримінологічне забезпечення захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України : дис. ... д-ра юрид. Наук : 12.00.08. Харків, 2022. 384 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/bitstreams/07ccb0fc-8379-42be-83ed-07dfc92b6b99/download> (дата звернення: 24.06.2026).
9. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України : Закон України від 23.02.2023 р. № 2923-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text> (дата звернення: 24.06.2026).
10. Кулик О. Г. Кримінологічні ризики, пов'язані з наданням громадянам України права на придбання у власність цивільної вогнепальної зброї. Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення : матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 24 листоп. 2022 р.). Київ : НАВС, 2022. С. 101–105. URL: <https://elar.navs.edu.ua/items/ecfe7f05-e423-4f61-8ea8-6f8142e52dd8> (дата звернення: 24.06.2026).
11. Згуртованість суспільства: психологічний вимір : монографія / Н. О. Довгань, В. М. Духневич, З. Ф. Сіверс, О. Г. Цукур, І. М. Коробка ; за наук. ред. Н. О. Довгань, В. М. Духневича. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2025. 350 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/749382/1/DovDuchMon2025maket.pdf> (дата звернення: 24.06.2026).
12. Екосистема DREAM : офіційний вебсайт. URL: <https://dream.gov.ua/ua> (дата звернення: 22.06.2026).

Tokar P. T. CRIMINOGENIC RISKS IN THE RECOVERY OF DE-OCCUPIED TERRITORIES: A REGIONAL CRIMINOLOGICAL DIMENSION

The article examines criminogenic risks arising in the recovery of de-occupied territories. The regional dimension is analysed using Kharkiv Oblast, where de-occupation, demining, population return, housing and critical infrastructure restoration, and the rebuilding of local governance take place under a continuing military threat. The purpose of the study is to formulate a regional model of recovery-related criminogenic risks and to substantiate tools for their early detection and mitigation. It is argued that recovery is not merely a technical or economic process: concentration of resources, accelerated decision-making, damaged registers, staff shortages, mine contamination, illicit arms circulation, social vulnerability and collective trauma create conditions for corruption, property, violent, exploitative and information-related criminal practices. Criminogenic risks in recovery are defined as a territorially and temporally conditioned probability of the emergence, spread or strengthening of criminal practices in the process of returning population, property, public authority, services and infrastructure. The article identifies resource-corruption, property, security, social-victimological, institutional and information-identification risks. It is substantiated that Kharkiv Oblast requires a differentiated model: border communities need priority protection of abandoned property, evacuation, demining and access control; de-occupied district centres require restoration of registers, verification of property rights, contractor

control and monitoring of humanitarian flows; communities receiving internally displaced persons require special attention to housing, labour and victimological risks. The proposed system combines a criminological recovery profile of a community, criminological assessment of projects, risk-oriented control, victimological support, open data and interagency coordination based on a dynamic risk map.

Keywords: *de-occupied territories, recovery, criminogenic risk, regional criminology, Kharkiv Oblast, corruption, illicit arms trafficking, victimisation, public safety, crime prevention.*

Дата першого надходження статті до видання: 01.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.09.2026